

УДК 069.1

МУЗЕЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТА ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Песоцька Юлія, лаборант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID 0000-0002-8028-7878
E-mail: pesotskaya2017@gmail.com

У статті представлено результати анкетування, яке спрямоване на дослідження використання засобів музейної педагогіки під час організації освітнього процесу, надання послуг соціальної реабілітації особам з особливими освітніми потребами. Розкрито проблеми надання послуг музейними закладами у сучасному суспільстві. Наголошено на актуальності використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій під час організації музейної діяльності. Визначено проблеми музеїв, що виникли під час пандемії COVID-19.

Ключові слова: музейна діяльність, музейна педагогіка, інклюзивний туризм, соціальна реабілітація, пандемія, цифрові технології, особи з інвалідністю, засоби музейної педагогіки.

MUSEUM ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF SOCIO-CULTURAL AND EDUCATIONAL SPACES

Pesotska Yuliia, assistant of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
ORCID 0000-0002-8028-7878
E-mail: pesotskaya2017@gmail.com

The article presents the questionnaire results, which is aimed at studying the use of museum pedagogy in the organization of the educational process, the provision of social rehabilitation services to people with special educational needs. The problems of providing services to museum institutions in modern society have been revealed. It is also noted about the relevance of the use of information and communication technologies in the organization of museum activities. The problems of museums arising during the COVID-19 pandemic have been identified.

The transition to online functioning has forced museums to adapt to new conditions. However, the low popularity of the museum during quarantine has become even low. Although, most respondents are positive about excursions to the museum. However, this desire does not increase popularity among young people.

According to the survey results, the modern museum can become an environment for informal and formal education. And the method of social rehabilitation of persons with special educational needs. Thus, the article reveals the problems of the modern museum and reflects the role of the museum in modern society. The survey results confirm that the museum activity problem is relevant and requires new ideas in solving problems. The introduction of museum pedagogy as an innovative and interactive method will contribute to the development of museum activities in Ukraine. And this method can become an effective tool for overcoming social barriers by persons with disabilities.

Keywords: museum activities, museum pedagogy, inclusive tourism, social rehabilitation, pandemic, digital technologies, persons with disabilities, museum pedagogy tools.

Постановка проблеми. Реформація та модернізація сфери освіти вимагає залученості інших державних та недержавних установ різного профілю для впровадження програм та проєктів, які сприятимуть різнобічному розвитку особистості. Музеї є невід'ємною частиною соціокультурного простору, створеного для формування та розвитку особистості. Музейний заклад – осередок соціокультурного надбання національної та світової спадщини, що може стати інструментарієм в організації освітнього процесу. Враховуючи те, що принципи музейної діяльності збігаються із принципами та засадами Закону України «Про освіту», а саме: гуманність, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей, органічний зв'язок із світовою та вітчизняною історією, культурою, традиціями – взаємодія закладів освіти та музеїв буде ефективною у становленні особистості, розвитку її творчих та професійних здібностей, формуванні та розвитку критичного мислення, формуванні ціннісної системи та національної свідомості сучасної молоді [2].

Відповідно до Цілей сталого розвитку, серед яких – надання якісної освіти, подолання нерівності, інновації та інфраструктура, партнерство заради стійкого розвитку [11], модернізація музеїв та налагодження співпраці з іншими закладами, організаціями та установами державної та недержавної форм власності також сприятиме у розв'язанні глобальних цілей та завдань.

Музейну педагогіку можна віднести до відносно молодих галузей педагогічної науки, яка поєднує в собі музеологію та педагогіку. Таке поєднання дозволяє розв'язувати проблеми культурно-освітнього становлення учнівської та студентської молоді в умовах музею засобами музейних експозицій із використанням інформаційних технологій [4]. Музейна педагогіка – це новий напрям діяльності, який може стати інструментом або методом роботи не лише у педагогіці, але й у психології, соціальній сфері, в інклюзії тощо. Музейна педагогіка є перспективним джерелом для укладання програми роботи з особами, які мають особливі освітні потреби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання музейної діяльності привертають увагу науковців з різних галузей – культурологів, соціологів, педагогів, краєзнавців, психологів, істориків, мовознавців тощо. Однак музейна педагогіка, як окремий міждисциплінарний напрям, виник не так давно, проте проблеми, які він вирішує, стали актуальними та цікавими для широкої аудиторії науковців із соціокультурної та освітньої сфер. Так, серед вітчизняних дослідників, які присвятили свої наукові праці цій темі, варто відзначити О. Караманова, Ю. Ключко, Р. Маньковську, О. Махно, Ю. Омельченка, Н. Філіпчук та ін. У своїх працях науковці розривають питання щодо застосування принципів та методів музейної педагогіки у закладах освіти.

Варто відзначити праці і зарубіжних науковців, які вивчають проблеми музейної педагогіки у сучасному вимірі. Серед них – А. Гейн, Л. Гурина, Л. Норріс, А. Разгона, Р. Ромедера та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні унікальності музейної педагогіки як потенційного ресурсу у соціокультурному, освітньому та інклюзивному просторі закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Роль сучасного музею значно зросла, як і доповнився ряд виконуваних функцій музейними закладами. Сьогодні музей варто розглядати як заклад культурного, духовного, освітнього, рекреаційного, інформаційного, комунікативного, естетичного, психологічного, реабілітаційного, творчого функціонування. Поряд із цим змінилося сприйняття музейної діяльності у суспільстві через переоцінку морально-духовної системи цінностей, появу нових норм поведінки, ідеалів. Наслідками таких змін є пошук нових підходів у музейній діяльності.

Музей є сполучною ланкою між поколіннями, культурною спадщиною та суспільством. Саме тому сьогодні вимагає нових підходів щодо організації музейної діяльності.

У необхідності нових ідей, підходів, бачень ми упевнилися після проведення анкетування серед учнів закладів загальної середньої освіти м. Умань та студентів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, а також серед фахівців Відділу освіти та Відділу у справах сім'ї та молоді Уманської міської ради, закладів культури та бібліотек, а також працівників закладів освіти Львівської області.

В анкетуванні взяло участь 152 респонденти, серед них 83 – учнівська та студентська молодь і 69 – фахівці закладів освіти та культури. Анкетування проводилося з метою з'ясування ставлення молоді та фахівців закладів освіти й культури до відвідування музеїв, зацікавленості молоді й керівництва організацій та установ різних форм власності в організації екскурсій до музеїв.

Було розроблено окремо анкети для здобувачів освіти і фахівців закладів освіти та культури. Анкети, які були розроблені для учнів та студентів, були спрямовані більше на з'ясування ставлення до відвідування музеїв, популяризації музейних закладів серед сучасної молоді, особливо в умовах карантину. Анкети, які надавалися фахівцям закладів освіти та культури, мали на меті дослідити актуальність надання музейних полуг у сучасному суспільстві, використання засобів музейної педагогіки під час організації професійної діяльності, ставлення щодо використання засобів музейної педагогіки під час соціальної реабілітації осіб з особливими потребами, а зокрема під час пандемії.

Так, у ході аналізу результатів анкетування, яке було проведене серед учнівської та студентської молоді, було встановлено, що 62,5% респондентів, а це значна більшість опитуваних, позитивно ставляться до відвідування музеїв, 33,8% відповіли – нейтрально, і лише 3,7% дали відповідь – негативно. Переважно позитивне ставлення молоді до відвідування музеїв вказує на прагнення до саморозвитку та самоосвіти, становлення своєї особистості, а також культурного та духовного збагачення, пізнання національної та світової культурної спадщини, виховання в собі ставлення до прекрасного.

Незважаючи на те, що переважна більшість респондентів позитивно ставиться до екскурсій до музеїв, лише 33,3% зазначили, що відвідують музеї, як тільки випадає можливість, 38,3% опитуваних вказали, що дуже рідко користуються послугами музейних закладів, 16% дали відповідь – інколи, 11,1% вказали, що не відвідують музеїв. Такі результати дають можливість припустити,

що популяризація музеїв серед учнівської та студентської молоді є недостатньою.

Під час пандемії значна частина світових музеїв почали надавати свої послуги в онлайн-форматі, тому ми запропонували відповісти на питання: «Чи користувалися Ви онлайн-послугами музею під час пандемії?». У результаті, 79% респондентів відповіли, що не користувалися, 19,8 % зазначили, що зверталися до онлайн-послуг музеїв. Незважаючи на те, що більша частина учнівської та студентської молоді була проінформована про онлайн-діяльність музеїв, а це 58% опитуваних, відвідувачами онлайн-музеїв стала значно менша частина респондентів – лише 42%, що може бути пов'язано з недостатньою кількістю вільного часу, поганою популяризацією музеїв серед молоді, поганою вмотивованістю молоді до культурного відпочинку, з відсутністю популяризації відвідування музеїв як виду відпочинку.

Однак варто відзначити, що пандемія COVID-19 стала випробуванням для музейних закладів, зумовивши перехід до онлайн-режиму, надання онлайн-послуг, часткову або повну діджиталізацію. Усе це зумовлює трансформацію та модернізацію музейного простору. Хоч і більшість світових музеїв достатньо давно поринули у віртуальну реальність, національні музеї лише частково до неї долучилися. Проте, як показала пандемія, онлайн-формат – це невід'ємна частина життя майбутнього.

Так, Наталія Заболотна зазначила, що в українських музеях та архівах зберігається 16 мільйонів експонатів, які ніколи не експонувалися. Проблема доступності могла б розв'язатися шляхом оцифрування експонатів. В Україні менше ніж 5% оцифрованих предметів національної спадщини. Діджиталізація української культурної спадщини відкрила б нові можливості для науки та освіти [9].

Домінік Матон, регіональний директор бельгійської компанії «Iguana» зі співпраці з країнами Східної Європи під час презентації проєкту «Діджиталізація українського культурного надбання: світовий тренд чи вимога часу», ініційованого Офісом культурних інновацій, за підтримки Фонду гуманітарного розвитку України та Українського культурного фонду та Посольства Бельгії, зазначив, що варто комп'ютеризувати якнайбільше експонатів [9]. Адже для музеїв це візитна картка, яка сприяє залученню туристів, інвесторів та бізнесу.

Зі зміною ролі та місця музеїв у соціокультурному та освітньому просторі ми вирішили дізнатися, яка роль музею у сучасному суспільстві, на думку молоді. Згідно з результатами, було визначено, що 24,7% вважають, що роль музеїв виключно культурна, 13,6% впевнені, що просвітницька, 3,7% вказали, що виховна, 2,5% – соціальна, у поодиноких випадках вказали, що реабілітаційна. Однак 53,1% зазначили, що роль музеїв у сучасному суспільстві відображають усі перераховані варіанти відповідей. Це підтверджує факт, що роль музейної діяльності змінилася, і сьогодні екскурсія до музею має не лише виховну або просвітницьку функції, але й виконує низку інших, не менш важливих функцій для успішної соціалізації особистості.

Нами було вирішено дізнатися, думку молоді про вплив музеїв на соціалізацію особистості. 24,6% опитуваних вказали, що музей впливає на

формування особистості позитивно. Також серед відповідей – формує кругозір, естетичні навички, духовність особистості, усебічно розвиває, допомагає вчити історію, культуру, традиції різних країн та народів, впливає на самопізнання та пізнання світу, сприяє соціально-економічному розвитку тощо.

Хоч роль і місце музею в сучасному суспільстві змінюється, однак більшість ще досі сприймає музей лише як осередок культурного та духовного збагачення, що можна пов'язати зі стереотипним баченням.

Аналіз результатів анкетування фахівців показує, що участь в анкетуванні взяли працівники Відділу у справах сім'ї та молоді і Відділу освіти Уманської міської ради, бібліотек, закладів культури, соціальні педагоги, соціальні працівники, практичні психологи, методисти, директори та заступники директорів закладів освіти.

Актуальність названої проблеми полягає не лише у тому, щоб з'ясувати стан інтеграції освітнього процесу та музейної діяльності. У період інтенсивного розвитку, коли доступність до інформаційного простору необмежена, виникає питання «Чи є потреба в наданні музейних послуг?». Так, 86,8% опитуваних відповіли ствердно, і 11,8% респондентів вважають, що такі послуги не потрібні, а 1,5% впевнені, що музеї повинні обов'язково надавати свої послуги. Отже, музейна діяльність була, є, і буде актуальною з осучасненням та комп'ютеризацією, що тільки сприятиме системі розвитку музеїв в Україні. А з часом заклади музеїв будуть пріоритетними установами у наданні своїх послуг для різних категорій населення.

Поєднання різних форм та методів роботи покращує ефективність освітнього процесу та дозволяє розвивати не лише професійні навички у здобувачів, але й soft skills. Для сучасного суспільства розвиток соціальних навичок є необхідним у будь-якій галузі. Застосування засобів музейної педагогіки сприятиме всебічному розвитку особистості.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про музей та музейну справу», музей – це науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій із науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини [3]. Саме тому, на нашу думку, застосування засобів музейної педагогіки під час навчання є доцільним та необхідним.

З метою виявити бачення фахівців щодо застосування засобів музейної педагогіки під час освітнього процесу було запропоновано відповісти на запитання: «Чи є доцільним використання засобів музейної педагогіки під час освітнього процесу?». Було встановлено, що 86,6% працівників вважають, що використання музейної педагогіки є доцільним, і лише 13,4% не погодилися із цим.

Можемо припустити, що у плануванні своєї професійної діяльності та організації освітнього процесу фахівці використовують різноманітні методи, що сприяє ефективності будь-якої діяльності. Однак виникає суперечність – на запитання «Чи застосовуєте Ви засоби музейної педагогіки у своїй професійній діяльності?» – 56,9% опитуваних відповіли, що не використовують, бо

застосування такого інтерактивного методу не є популярним та поширеним. І лише 30,8% застосовують цей метод в організації своєї діяльності. В поодиноких випадках були зазначені відповіді: «Інколи», «Періодично», «Не часто», «Залежно від теми і спрямування заходу» тощо.

Розв'язання цієї суперечності зумовлена не лише замалою популярністю закладів музеїв, але й дещо стереотипним ставленням до них. Також одним із факторів є економічна неспроможність закладів освіти співпрацювати із закладами культури.

Співпраця з іншими закладами, установами та організаціями державної та недержавної форм власності, а також різнопрофільного спрямування сприяла б частковому та/або повному розв'язанню певних проблем. Саме тому нами було з'ясовано, що 84,1% респондентів вважають, що варто переглянути шляхи співпраці між іншими закладами та музеями; 11,6% зазначили, що цього робити не потрібно; поодинокі респонденти впевнені, що варто модернізувати співпрацю частково, також серед відповідей спостерігається «Не знаю», та «Важко відповісти».

Залучення спонсорів, донорів та інвесторів, по-перше, сприятиме розвитку системи музеїв України відповідно до сучасних вимог суспільства, по-друге, це можливість долучити молодь до становлення українського музею.

В Указі Президента «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» зазначено, що одним із основних завдань Національної стратегії є забезпечення функціонування ефективної системи інклюзивної освіти [10].

Саме тому одним із ключових питань є таке: «Як Ви вважаєте, чи достатньо облаштовані музеї України для надання послуг особам з інвалідністю?». Було встановлено, що 76,1% опитуваних зазначили, що музеї не облаштовані для осіб з інвалідністю, 11,9% відповіли «Так» і 3% вказали, що не всі. У поодиноких випадках були зазначені такі відповіді – «Частково», «Переважно так», «Недостатньо», «Не звертала уваги» тощо.

Доступність музеїв є важливим фактором у наданні послуг особам з особливими потребами. Однак результати дослідження вказують на те, що більшість опитуваних вважає, що музеї є не доступними для людей з інвалідністю, як офлайн, так і в онлайн-режимі.

Звернемо увагу на музей як заклад для реабілітації осіб з особливими потребами. Розвиток технологічного суспільства не виключає такого підходу до розв'язання певних проблем інклюзивності. У перспективі музей може стати дієвим інструментарієм для надання послуг для соціальної реабілітації осіб з інвалідністю за певними нозологіями. Саме тому нами було запропоновано відповісти на запитання: «На Вашу думку, чи можна використовувати засоби музейної педагогіки задля соціальної реабілітації?». За результатами було встановлено, що 82,4% опитуваних вважають, що застосування музейної педагогіки задля соціальної реабілітації є доцільним, 13,2% не погодились, а в поодиноких випадках були такі варіанти відповідей: «Не готова точно відповісти», «Не можу конкретно відповісти» та «З урахуванням причин реабілітації». Проте мусимо стверджувати, що засоби музейної педагогіки не лише

можуть застосовуватися під час організації освітньо-культурного процесу, але й мають стати дієвим інструментом соціальної реабілітації.

Для ефективнішої організації надання послуг музеями особам з особливими потребами працівникам варто співпрацювати з іншими спеціалістами. Тому під час дослідження вирішили з'ясувати, з якими спеціалістами та фахівцями потрібно співпрацювати музеям. Було встановлено, що 37,68% вважають, що в організації надання послуг людям з інвалідністю повинен допомагати фахівець соціальної сфери, 15,94% опитуваних вказали, що з музейними установами варто співпрацювати психологу, 11,59% вважають, що для ефективного обслуговування осіб з інвалідністю, закладам краще працювати спільно з реабілітологами, 10,14% респондентів зазначили, що під час організації діяльності музеїв керівництву потрібно взаємодіяти з медичними працівниками. Також 5,8% стверджують, що з музейними установами мають співпрацювати працівники ІРЦ, і 4,35% – асистент (табл. 1).

Згідно з результатами дослідження, значна частина респондентів вважає, що для більш ефективної організації діяльності музею щодо надання послуг особам з інвалідністю, закладам потрібно співпрацювати з фахівцями інших сфер діяльності.

Варто зазначити, що міждисциплінарний підхід у сучасному суспільстві дозволяє долати соціальні бар'єри. До того ж консультування зі спеціалістами, які безпосередньо працюють з особами з інвалідністю, у соціальній сфері допоможе організувати діяльність закладів так, щоб мінімізувати бар'єри, які можуть виникати при відвідуванні музеїв людьми з інвалідністю.

Таблиця 1

Фахівець	Показник у відсотках (%)
Працівники соціальної сфери (соціальний працівник, соціальний педагог)	37,68%
Медичні працівники	10,14%
Реабілітолог	11,59%
Психолог	15,94%
Працівники ІРЦ	5,8%
Асистент	4,35%
Психотерапевт	1,45%
Члени родини	1,45%
Дефектолог	1,45%
Супроводжувач осіб з інвалідністю	2,9%

Аналізуючи результати, можна стверджувати, що для створення умов щодо надання музеями послуг людям з особливими потребами, доцільним буде створення команди або експертної групи, яка би працювала над розв'язанням проблем щодо впровадження інклюзії у закладах музею.

Також важливо з'ясувати інформованість здобувачів освіти, так і працівників про онлайн-функціонування музеїв. Результати дещо відрізняються – 69,6% респондентів зазначили, що знають про можливість онлайн-екскурсій до музеїв, і 30,4 % не знають про виконання таких функцій музеями. Проте виникла

подібна суперечність, що й у анкетуванні серед учнівської та студентської молоді. Значній частині опитуваних хоч і було відомо про онлайн-діяльність музейних установ, їх послугами користувалося, як показують результати, значно менше респондентів під час пандемії. Лише 34,8% стали онлайн-відвідувачами музеїв під час карантину, 62,3% не зверталися за онлайн-послугами до музеїв. Також серед опитуваних були зазначені такі відповіді – 1,4% вказали «Інколи» і 1,4% – «Дивилася екскурсії зарубіжних музеїв в Інтернеті».

На нашу думку, популяризація музеїв та музейної педагогіки серед населення та працівників багатьох сфер та галузей є одним із пріоритетних завдань. Залучення ІТ-спеціалістів, PR-менеджерів, маркетингових фахівців, співпраця із закладами освіти, соціальної сфери може сприяти розв'язанню цієї проблеми.

У дослідженні визначався ще один досить важливий фактор – доступність надання онлайн-послуг музеями особам з інвалідністю. 79,7 % фахівців вважають, що музеї є онлайн-доступними для людей з інвалідністю. Користування онлайн-турами, екскурсіями, відвідування виставок є безбар'єрним для відвідувачів з різними нозологіями. Однак 11,6% не погоджуються з думкою про доступність та безбар'єрність музейних установ в онлайн-обслуговуванні осіб з інвалідністю. Також у поодиноких випадках були відповіді – «Не всім», «Не завжди» тощо.

Онлайн-доступність музею для осіб з інвалідністю залежить від багатьох факторів, особливо від урахування нозологій та відповідного налаштування сайту. Можемо припустити, що для одних послуги є доступними, а для інших – ні. Саме тому створення експертної групи, яка може надавати рекомендації щодо впровадження інклюзії, є доречним та доцільним, адже від цього залежить якість надання послуг.

У ході анкетування нам було цікаво дізнатися думку працівників про те, чи змінилися функції музею. Згідно з результатами, значна частина опитуваних вважає, що музей виконує просвітницьку, пізнавальну та інформаційну функції. Дещо менша кількість зазначила – духовну, культурну та естетичну функцію. Зазначені дані вказують на стереотипне ставлення до музеїв та їх ролі в сучасному суспільстві. Однак роль музею сьогодні зростає; інноваційність, нововведення, модернізація та трансформація – саме те, чого потребують музеї для ефективної діяльності.

Таблиця 2

Функції	Показник у відсотках (%)
Просвітницька, пізнавальна, інформаційна	52,17%
Духовна, культурна, естетична	24,64%
Соціальна адаптація	5,8%
Виховна	5,8%
Релаксівна	1,45%
Комунікативна	8,7%
Збережувальна	8,7%
Розвивальна	8,7%
Краєзнавча	2,9%
Реставраційна	2,9%
Розважальна	4,35%

Результати анкетування підтверджують те, що роль та місце музеїв у соціокультурному просторі змінюється. Хоч і переважна більшість зазначає, що основними функціями музеїв є просвітницька, пізнавальна та інформаційна, проте ряд виконуваних функцій розширюється відповідно до тих вимог, які висуває суспільство.

Результати дослідження підтверджують актуальність проблем щодо музейної діяльності та музейної педагогіки в Україні. Розробка методів, технологій, програм та проєктів, які допомагають покращенню діяльності музеїв, а також сприятимуть застосуванню засобів музейної педагогіки під час освітнього процесу та соціальної реабілітації, є одним із важливих завдань.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, сучасний музей – це установа, діяльність якої багатофункціональна та міждисциплінарна, відповідає умовам сучасного суспільства та є безпосереднім потенційним ресурсом у соціокультурному, освітньому та інклюзивному просторах. Як інноваційна модель соціальної реабілітації осіб з інвалідністю, музей сприятиме подоланню соціальних бар'єрів, соціалізації, формуванню та становленню особистості через надбання національної та світової культурної спадщини. Проведене нами дослідження показало, що організація музейної діяльності має ряд проблем, які потребують розв'язання. Науковці та вчені різних галузей досліджують діяльність музею в різних вимірах та контекстах. Саме тому вважаємо, що вивчення й дослідження музейної діяльності, зокрема музейної педагогіки, у контексті соціальної реабілітації є актуальним у сучасному соціокультурному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банах В. М. Музейні інновації та інтерактивність у теорії і практиці музейної справи. *Історико-культурні студії*. Вип. 3, №1. 2016. С.1 – 5
2. Закон України «Про освіту». 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [Дата звернення 23.01.2021]
3. Закон України «Про музеї та музейну справу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> [Дата звернення 08.02.2021]
4. Караманов О. В. Теорія і практика педагогічної діяльності музеїв у сучасному освітньому просторі України : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Караманов Олексій Владиславович. Старобільськ, 2020. 485 с.
5. Коляда Н. М., Кравченко О. О., Албул І. В. та ін. Булінг та кібербулінг як соціальна проблема в Україні : навчальний посібник МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т соціальної та психологічної освіти. Умань: Візаві, 2020. 202 с.
6. Кравченко О. О., Міщенко М. С., Резніченко І. Г., Чупіна К. О., Молоченко І. А., Поліщук О. Р., Скочко М. О. Історико-культурні, природно-заповідні та лікувально-оздоровчі об'єкти Черкащини крізь призму інклюзивного туризму : довідник, МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань, Візаві. 2020, 227 с.
7. Кравченко О. О., Міщенко М. С., Резніченко І. Г., Чупіна К. О., Молоченко І. А., Білик А. Ю. та ін. Доступність об'єктів соціокультурної інфраструктури для дітей та молоді з особливими освітніми потребами : навчально-методичний довідник, МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань, Візаві, 2020. 153 с.
8. Маньковська Руслана. Музейна педагогіка: інноваційна технологія інтелектуального розвитку. *Краєзнавство*. 2019. С. 238 – 251.

9. Оцифровані експонати музеїв можуть приносити сотні мільйонів гривень щороку. URL: <https://mind.ua/news/20204013-ocifrovani-ekspوناتi-muzeviv-mozhut-prinositi-sotni-miljoniv-griven-shchoroku-kerivnik-fgr> [Дата звернення 08.02.2021]
10. Указ президента України «Про національну стратегію України розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> [Дата звернення 08.02.2021]
11. Цілі сталого розвитку URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> [Дата звернення 28.01.2021]

REFERENCES

1. Banakh V.M. Muzeini innovatsii ta interaktyvnist u teorii i praktytsi muzeinoi spravy. *Istoryko-kulturni studii*. Vyp. 3, №1. 2016. S.1 – 5. [in Ukraine]
2. Karamanov O. V. Teoriia i praktyka pedahohichnoi diialnosti muzeiv v suchasnomu osvithomu prostori Ukrainy : dys. kand. ped. nauk : 13.00.01 / Karamanov Oleksii Vladyslavovych – Starobilsk, 2020. 485 s. [in Ukraine]
3. Koliada N. M., Kravchenko O. O., Albul I. V. ta in. Bulinh ta kiberbulinh yak sotsialna problema v Ukraini : navchalnyi posibnyk MON Ukrainy, Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny, F-t sotsialnoi ta psykhologichnoi osvity. Uman: Vizavi, 2020. 202 s. [in Ukraine]
4. Kravchenko O. O., Mishchenko M. S., Reznichenko I. H., Chupina K. O., Molochenko I. A., Polishchuk O. R., Skochko M. O. Istoryko-kulturni, pryrodno-zapovidni ta likuvalno-ozdorovchi obiekty Cherkashchyny kriz pryzmu inkliuzyvnoho turyzmu : dovidnyk, MON Ukrainy, Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. Uman, Vizavi. 2020, 227 s. [in Ukraine]
5. Kravchenko O. O., Mishchenko M. S., Reznichenko I. H., Chupina K. O., Molochenko I. A., Bilyk A. Iu. ta in. Dostupnist obektiv sotsiokulturnoi infrastruktury dlia ditei ta molodi z osoblyvymy osvithnymi potrebamy : navchalno-metodychnyi dovidnyk, MON Ukrainy, Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. Uman, Vizavi, 2020. 153 s. [in Ukraine]
6. Mankovska Ruslana. Muzeina pedahohika: innovatsiina tekhnolohiia intelektualnogo rozvytku. *Kraieznavstvo*. 2019. S. 238 – 251. [in Ukraine]
7. Otsyfrovani ekspوناتy muzeiv mozhut prynosyty sotni milioniv hryven shchoroku. URL: <https://mind.ua/news/20204013-ocifrovani-ekspوناتi-muzeviv-mozhut-prinositi-sotni-miljoniv-griven-shchoroku-kerivnik-fgr> [Data zvernennia 08.02.2021]
8. Tsili stalo rozvytku URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>
9. Ukaz prezidenta Ukrainy «Pro natsionalnu stratehiu Ukrainy rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> [in Ukraine]
10. Zakon Ukrainy "Pro osvitu". 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukraine]
11. Zakon Ukrainy «Pro muzei ta muzeinu spravu». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukraine]